CIRCULAȚIA CĂRȚII VECHI ROMÂNEȘTI DIN SECOLUL AL XVIII-LEA PE TERITORIUL JUDEȚULUI BOTOȘANI

ECATERINA AMURĂRIȚEI

Conștiința unității naționale a poporului român de pretutindeni este un fapt cunoscut. Cărțile medievale constituie mărturii incontestabile că niciodată Carpații n-au fost hotar despărțitor. Studiul circulației vechilor cărți românești imprimate la Rîmnic, București, Iași, Blaj sau în alte tipografii cunoaște în ultimul timp o atenție deosebită din partea cercetătorilor. Lucru firesc, conștiința unității naționale a poporului nostru a fost puternic sprijinită prin aceste cărți.

Cu prilejul lucrărilor de inventariere a bunurilor susceptibile să facă parte din patrimoniul cultural național s-au aflat în proprietatea unora din bisericile din județ cercetate, cărți românești tipărite în epoca feudală, secolul al XVIII-lea. Cu toate vitregiile vremilor trecute : războaie, incendii, ruinarea și părăsirea vechilor lăcașuri au străbătut pînă la noi și în acest ținut cărți editate în tipografiile cu slovă chirilică de la nord și sud de Carpați. Pe lîngă valoarea literar-artistică, vechile cărți românești, chiar dacă au avut o destinație religioasă au păstrat și o valoare istorico-documentară deosebită ; cartea tipărită în limba română constituie, pentru al XVIII-lea veac, unul dintre factorii care au menținut conștiința unității poporului român, a formării unei culturi unice.

Dacă se cercetează fondul de cărți tipărite în secolul al XVIII-lea datele noi pot fi surprinse cu ușurință.

În cea mai mare parte, cărțile provin din tipografii patronate de autorități și doar cîteva din tipografii particulare. Devine evident că între scriitor și cititor se interpune autoritatea politică : în Valahia și Moldova văd lumina tiparului mai ales cărți de ritual necesare bisericii și cîteva cărți cu îngăduința principelui fanariot, iar în Transilvania apar, în special la sfîrșitul perioadei, alături de cărțile utile cultului, cele care se încadrează în planul de culturalizare jose-finist. Două elemente se disting cu pregnanță : textele române covîrșesc ca număr (de exemplu, în trei decenii, de la 1750—1780, apar 127 cărți în românește, față de 3 slavone și 12 grecești, din care trei tipărite la Lipsca), iar tipografiile se află pe teritoriu român, o serie de cărți apărute la Buda și cîteva în capitala Imperiului, Viena.

www.cimec.ro

Se poate deduce de aici că limba română a cîștigat deplin drept de cetate în cultura națională și, spre deosebire de celelalte culturi din sud-estul european, cartea română depinde prea puțin de centre exterioare teritoriului național.

Alături de proveniență, circulația și funcția cărților relevă date la fel de semnificative : cărțile circulă pe întreg teritoriul român, Transilvania este alimentată în special de Valahia. Însemnările de pe cărți și acte de arhivă arată că sînt organizate acum transporturi de cărți cu ajutorul clopotarilor sau cu al unor delegați care se adresează la persoane cunoscute pentru a le cere sprijin. În ceea ce privește funcția tipăriturilor, se impune atenției faptul că majoritatea cărților de ritual se amplifică : cuvîntul adresat cititorului capătă proporții tot mai mari și uneori chiar străine de cuprinsul lucrărilor (ca în cazul prefețelor la Minee ale lui Chesarie, unde se regăsește o periodizare a istoriei românilor și o argumentare a originii latine a poporului român) iar alteori sînt adăugate anexe (cronologii de principi la Psaltiri sau documente istorice).

Cartea românească din veacul al XVIII-lea așa cum o aflăm pe cuprinsul județului nostru confirmă cu noi mărturii relațiile neîntrerupte dintre românii separați vremelnic politic, precum și viața culturală, aspectele specifice ale timpului din acest veac. În bisericile din județ s-au păstrat cărți ale căror slove au fost luminate de teascurile tipografiilor din Țara Românească, Moldova și din Transilvania.

Fondul de carte veche românească existent în bibliotecile parohiale cuprinde pentru secolul al XVIII-lea un număr de 79 de titluri din care : 53 provin din Țara Românească (2 — Buzău, 32 — Rîmnic, 19 — București) 7 din Transilvania (6 — Blaj, 1 — Sibiu) și 19 din Moldova (1 — Dubăsari, 17 — Iași, 1 — Rădăuți) ; în ceea ce privește numărul exemplarelor, cartea ieșeană are prioritate : 10 exemplare pentru liturghiile din 1794, 9 exemplare pentru Apostol editat în 1756, 7 exemplare din Evanghelia tipărită în 1762, 6 exemplare din Penticostarionul apărut în 1753 ; tipăriturile transilvănene se găsesc doar în cîte un exemplar, iar cele din Valahia în două-trei, maxim patru (Mineele de Rîmnic) exemplare ; în total fondul deține 186 exemplare. Larga circulație a cărții din Țara Românească este urmarea firească a primatului pe care activitatea tipografică de la sud de munți îl deține în acest secol, dar și rolului pe care aceasta și-l luase de a edita cărți pentru toți românii, fapt ce reese cu claritate din predosloviile tipăriturilor muntene. Tipografia din Rîmnic — de unde provin cele mai multe ediții de carte veche românească aflate în județ — prin bogata ei activitate din secolul al XVIII-lea și prin răspîndirea largă a tipăriturilor sale a îndeplinit o întreită misiune : pătrunderea culturii în masele largi, închegarea unității ei, limpezirea temeiurilor istorice privind drepturile sociale și politice ale poporului. Cartea de la Rîmnic se impune prin frumusețea limbii și a tiparului, ea a pătruns în zeci de mii de exemplare în aria de răspîndire a românilor.

În secolul al XVIII-lea se intensifică băjeniile românilor în cele două țări române. Fuga în Moldova, semnalată documentar, este confirmată și

www.cimec.ro

de prezența aici a tipăriturilor transilvănene, pe care locuitorii le luau cu ei la plecare și le dăruiau mai tîrziu bisericilor din noile lor așezări sau erau cumpărate de întreaga obște, semn al componenței ei din români transilvăneni, precum păstrează și tradiția. Astfel, un Catavasier din Blaj, aflat în biserica „Sf. Nicolae" din Văculești este dăruit acestui locaș în 1841, februarie 9.

Vom prezenta în cele ce urmează unele din însemnările așternute pe filele cărților amintite din care se desprind, date privind donatori, cumpărători, prețuri, viața cărții. După cum aflăm și din alte însemnări, danii de cărți făceau moșierul, preotul și unii locuitori. Astfel, un Liturghier, București, 1780 aparținea părintelui econom Darie din Botoșani la 1824, acum cartea este la biserica „Cuvioasa Paraschiva" din oraș, iar Cuvintele lui Teodor Suditu, Rîmnic, 1784, din biblioteca preotului Inochentie Ilieopulos de la biserica „Sfîntul Nicolae" Popăuți la 1826 trecut în cea a bisericii ; un Liturghier, Iași, 1759 deținea preotul Ioniță ot Ștefănești la 1821, după cum un alt exemplar al aceleiași ediții erei Costin din ținutul Dorohoiului l-a cumpărat „cu bani gata 12 lei și jumătate din Botoșani de la preotul Grigore Ciobanu la anu 1773" ambele volume aflîndu-se acum în biblioteca bisericii „Sf. Gheorghe" din Ștefănești, tot cu bani proprii a achiziționat Ioan sin preotul Mihai un Liturghier, Iași, 1715 pentru ca apoi cartea să fie în posesia bisericii „Sfîntul Nicolae". O însemnare de cumpărare și blestem aflăm pe o Evanghelie, București, 1742 de la biserica „Sfîntul Ilie" Botoșani, datată 1742, aprilie 3, „această carte am cumpărat-o eu, preotul Gligorie de la Stăuceni și am dat pre dînsa 10 lei bani drepți a noastră agoniseală ca să ne fie pomană nouă și copiilor căruie se va îndura milostivul Dumnezeu să-i fie parte iar cine a o înstrăina ori în ce chip să fie blestemat de domnul nostru Isus Cristos și de Maica Preacurată..." ; „cu preț 16 florinți" a cumpărat ieromonahul Ioanichie un Triodin de Blaj de la 1771 care se află azi în biblioteca bisericii „Adormirea Maicii Domnului" Botoșani. Deseori cărțile erau cumpărate, dăruite bisericii sau circulau de la o biserică la alta datorită proprietarului moșiei unde era zidită aceasta. Astfel pe o Evanghelie de Iași de la 1762 s-a scris spre știință în 1782 : „Această sfîntă Evanghelie am cumpărat-o eu Sandu Balș și am dat 6 lei pentru ca să fie la biserica noastră de aici din Mășcăteni pentru pomenirea sufletelor noastre iară cine ar fura-o sau ar lua în făr'de voia noastră și ar tăgădui-o acela să fie neiertat de domnul nostru Isus Hristos și de preacurata lui mamă și de 12 slăviți părinți", de către Constantin Balș" cu porunca frăține-meu în zilele prealuminatului nostru domn Ion Grigore Calimah' voievod în domnia întîie" ; iar pe filele unui Penticostarion, Rîmnic, 1795 s-a însemnat despre circulația exemplarului : „Acest Penticostar întru cari este slujba sfintei biserici din luminata zi a Paștilor și pînă la Dumineca tuturor sfinților cari pînă acum au fost la biserica Sf. mai marilor voievozi Mihail și Gavril de la moșia Todireni a dumnealui boierului marele visternic Sandul Sturza și acum din porunca dumnealui să trimite la biserica din moșia dumnealui Vlăsinești unde se cinstește hramul Adormirei Maicii Damnului

www.cimec.ro

cari au făcut-o dumnealui boierul mutînd-o de la satul dumnealui Ruginoasa", iscălește Alexandru Serdar la 25 martie 1826, deci mai aflăm și informații privind istoria construcției bisericii unde cartea există și acum, tot de un boier, boier Hrisanti, s-a cumpărat un Triodion de Rîmnic, 1777, bisericii „Sfîntul Nicolae" — Iacobeni-Dîngeni.

Numeroase alte însemnări atestă prezența locuitorilor satului, ai parohiei printre cumpărătorii, proprietarii, donatorii de cărți bisericilor unde s-a desfășurat cercetarea noastră.

O evanghelie, București, 1742, de la Biserica „Cuvioasa Paraschiva" Botoșani a fost cumpărată și dăruită la 1749 de Toader Prada, de oamenii din sat a fost cumpărat Apostolul de Iași, 1756 de la biserica din Carasa, iar Zbera și feciorii săi cumpără la 1779 și dăruiesc la 1804 un Triodion, București, 1769 bisericii „Sfinții Voievozi" Stroiești-Lunca, Vasile Sofronescu donează la 1760 bisericii „Dumineca tuturor sfinților" Pomîrla un exemplar din Cazaniile lui Ilie Miniat, București 1742.

Pe un exemplar al aceleiași ediții aflat în biblioteca bisericii „Sfîntul Gheorghe" din Ștefănești sînt consemnate informații interesante despre viața acestei cărți :

— pe filele 1—6 : „Acest mineiat este a preutului Atanas ginere preutului Iordachi Blișna carele acest mineiat s-au cumpărat de la un negustor din Iași într-un galben unguresc la leat 1767".

— apoi pe filele 7—9 : „Acest mineiat este al lui Iordachi Blișna ficior preotului Atanas este dată de la tatăl meu mie și cine a îndrăzni să o ieie sau să o fure să fie afurisit", anul 1785.

— în *secolul* următor cartea are alți proprietari, s-a consemnat pe filele 10—15 : „Această carte s-au cumpărat de părintele meu Andrei în Botoșani și o au dat-o de au legat-o acum precum se vede și spre neînstrăinare fără voință către orice față am însemnat aice 1839 aprilie 5 miercuri a doua după învierea domnului Isus Hristos, în Botoșani, Constantin Ceagole, semnatarul acestei informații dăruiește cartea la 25 martie 1870 „bisericii cu hramul Sfinții Voievozi de pe moșia Crăciuneni, cumuna Buimăceni".

Diferiți proprietari din diferite localități a avut și exemplarul de Prăvălioară, Iași, 1784, ediție îngrijită și ilustrată de cunoscutul gravor și tipograf Mihail Strilbiț aflat la biserica „Sfîntul Nicolae" Popăuți, însemnările din paginile cărții ne transmit : „Această Prăvălioară este din cărțile mele a economului Nicolai de la Dumineca Mare din Botoșani, 2 ianuarie 1845", această Pravilă este dată mie de părintele arhimandritul Gherasim din Coșula, 15 iunie 1877".

www.cimec.ro

Despre regimul de circulație a cărții, despre existența unor negustori de carte în Botoșani se află date semnificative din Simeon, Voroavă, București, 1765, carte din biblioteca bisericii „Cuvioasa Paraschiva" din Botoșani de la 11 martie 1850 cum atestă o altă însemnare din volum, „La 1824 am trecut la dugheana lui Dumitrachi Brașovanu și am găsit această carte și încă un Kiriacodromion, tîlcuirea apostolilor ce le-au fost luat Grigorie Racliș de la Sfînta mănăstire Gorovei după moartea părintelui său și le-au dat văru-său lui Dumitrache Brașoveanu ca să le vîndă și eu găsindu-le am văzut că scrie Sf. Kiriacodromion căci este pe numele bisericii și le-am luat de la dugheană și am dat acea carte Kiriacodromionul la biserica și aceasta am primit-o eu fiindcă este pentru învățătura și deșteptarea preoților sau oricine va vrea să cetească și să îndulcească fieștecare de învățătura ei", semnează Vasile Chelarie.

Așadar, majoritatea însemnărilor așternute pe filele vechilor tipărituri înscriu numele cumpărătorilor ale donatorilor. Ele ne reliefează un proces întîlnit în acest veac și în Țara Românească, dar mai ales în Transilvania. Dacă în secolele trecute donatorii erau domnii, boierii și preoții, acum apar, alături de aceștia, locuitorul de rînd al satului, al parohiei, mai mulți locuitori sau chiar întreaga comunitate sătească. Este o dovadă a înțelegerii largi a rolului pe care cartea în limba română era menită să-l dețină în acest veac al luminilor, al contribuției poporului la desăvîrșirea procesului de introducere a limbii române în întreaga biserică.

Circulația intensă a cărților tipărite în limba română în secolul al XVIII-lea conduce spre următoarele concluzii :

— Limba română era unitară, fapt pentru care cartea românească tipărită în oricare centru a putut fi citită și înțeleasă de toți românii.

— Circulația cărților pe întreg teritoriul locuit de români se datorează legăturilor economice, sociale și culturale, care au generat conștiința originii comune.

— Legăturile noastre multiple sub aspectul cultural se pot dovedi prin prezența cărților din Țara Românească și Transilvania aici în nordul Moldovei.

Istoria cărții ne confirmă că secolul al XVIII-lea e unul dintre cele mai interesante răstimpuri din cultura română, ca epocă de tranziție, dintr-o formă de cultură omogenă spre una amplu diversificată. Aparent închistată în forme puțin maleabile, cartea se modifică sub raportul structurii și al conținutului în această perioadă de tranziție.

www.cimec.ro

LA CIRCULATION DU LIVRE ANCIEN DU XVIII-E SIÈCLE SUR LE TERRITOIRE DU DÉPARTEMENT DE BOTOȘANI

La circulation des livres imprimés en langue roumaine au XVIII-e siècle apporte de nouveaux témoignages pour l'unité de la conscience nationale des Roumains de toutes les provinces.

Sur le territoire du département de Botoșani la plupart des livres anciens imprimés en roumain proviennent de la Valachie, il y a aussi des livres qui sont apparus en Transylvanie, en ce qui concerne le nombre d'exemplaires, les livres imprimés en Moldavie prévalent. Donc, la langue roumaine au XVIII-e siècle était unitaire; le livre roumain imprimé en tout centre pouvait être lu et compris par tous les Roumains ; la circulation des livres sur le territoire habité par les Roumains prouve les liens économiques, sociaux et culturels qui ont généré la conscience de l'origine comune ; nos liens multiples sous l'aspect culturel sont atestés encore par la présence des livres de la Valachie et de la Transylvanie, ici, au nord de la Moldavie.

www.cimec.ro